

Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού

Τόμ. 21 (2025)

Προάγοντας το δικαίωμα της συμμετοχής σε πλαίσια προσχολικής αγωγής και εκπαίδευσης: Το παράδειγμα του Ευρωπαϊκού Προγράμματος PARTICIPA για τη δημοκρατική εκπαίδευση των μικρών παιδιών

Ευθυμία Βαχάρης Πεντέρη, Κωνσταντίνος Πετρογιάννης

Copyright © 2025, Ευθυμία Βαχάρης Πεντέρη, Κωνσταντίνος Πετρογιάννης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά-Μη Εμπορική Χρήση 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πεντέρη Ε. Β., & Πετρογιάννης Κ. (2025). Προάγοντας το δικαίωμα της συμμετοχής σε πλαίσια προσχολικής αγωγής και εκπαίδευσης: Το παράδειγμα του Ευρωπαϊκού Προγράμματος PARTICIPA για τη δημοκρατική εκπαίδευση των μικρών παιδιών. *Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού*, 21, 5–25. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/omep/article/view/36386>

Προάγοντας το δικαίωμα της συμμετοχής σε πλαίσια προσχολικής αγωγής και εκπαίδευσης: Το παράδειγμα του Ευρωπαϊκού Προγράμματος PARTICIPA για τη δημοκρατική εκπαίδευση των μικρών παιδιών

Ευθυμία Πεντέρη, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης,
Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης στην Προσχολική Ηλικία, epenteri@psed.duth.gr
Κωνσταντίνος Πετρογιάννης, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής,
Τμήμα Αγωγής και Φροντίδας στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία, kpetrogiannis@uniwa.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η συμμετοχή των παιδιών, βασικό στοιχείο των κοινωνιών που βασίζονται στα ανθρώπινα δικαιώματα, έχει κερδίσει πλέον την δέουσα αναγνώριση στην κοινωνία και στην έρευνα. Ωστόσο, η προαγωγή της συμμετοχής αυτής, ιδιαίτερα για τα μικρά παιδιά, εξακολουθεί να αποτελεί πρόκληση. Η συμμετοχή εξαρτάται από τη δράση και τις ικανότητες των παιδιών, καθώς και από τα χαρακτηριστικά του οικογενειακού, κοινοτικού και εκπαιδευτικού πλαισίου. Καθώς τα προσχολικά περιβάλλοντα αγωγής και εκπαίδευσης συνιστούν προνομιακά πλαίσια για την υποστήριξη της ενεργού συμμετοχής και με σκοπό να υποστηριχθεί το εκπαιδευτικό και παιδαγωγικό προσωπικό των παιδικών σταθμών και των νηπιαγωγείων στην αναγνώριση και προαγωγή του δικαιώματος της ενεργού συμμετοχής των μικρών παιδιών σε θέματα που τα αφορούν, αναπτύχθηκε το ευρωπαϊκό έργο PARTICIPA: Εργαλειοθήκη Επαγγελματικής Ανάπτυξης για την Υποστήριξη του Δικαιώματος της Συμμετοχής των Παιδιών σε Πλαίσια Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης (Professional Development Tools Supporting Participation Rights in Early Childhood Education). Αξιοποιώντας αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις με νηπιαγωγούς, παιδαγωγούς και βοηθούς παιδαγωγών από τις 4 συμμετέχουσες στο έργο χώρες (Βέλγιο, Ελλάδα, Πολωνία, Πορτογαλία), αναλύονται βασικές παράμετροι που αφορούν την έννοια, τη σημασία και το παιδαγωγικό πλαίσιο της ενεργού συμμετοχής στη βάση του μοντέλου της συμμετοχής της Laura Lundy, το οποίο αποτέλεσε τη βασική προσέγγιση για την ανάπτυξη της Εργαλειοθήκης. Περιγράφονται αδρομερώς οι ερευνητικές και επιμορφωτικές δράσεις του έργου. Συζητείται η ανάπτυξη κουλτούρας συμμετοχής των μικρών παιδιών για όλα τα θέματα που τα αφορούν εκκινώντας από τα προσχολικά περιβάλλοντα αγωγής και εκπαίδευσης και διαχέοντας τις ιδέες και το παιδαγωγικό πλαίσιο της συμμετοχής στις οικογένειες και την ευρύτερη κοινότητα, στο πλαίσιο της κοινωνικοπαιδαγωγικής αποστολής του σχολείου.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Δικαίωμα ενεργού συμμετοχής, Προσχολικά πλαίσια αγωγής και εκπαίδευσης, Μοντέλο Lundy, Ευρωπαϊκό έργο PARTICIPA

Promoting the right to participate in early childhood education and care: The European Program PARTICIPA for the democratic education of young children

Penderi Efthymia, Democritus University of Thrace,
Department of Educational Sciences in Early Childhood, epenteri@psed.duth.gr
Petrogiannis Konstantinos, University of West Attica,
Department of Early Childhood Education and Care, kpetrogiannis@uniwa.gr

ABSTRACT

Children's participation, a key element of human rights-based societies, has now gained due recognition in society and research. However, promoting participation, especially for young children,

remains a challenge. Participation depends on the children's action and abilities, as well as on the characteristics of the family, community and educational context. As preschool education and care constitute a privileged context for promoting participation and with the aim of supporting the educational and pedagogical staff of daycare centers and kindergartens in recognizing and promoting the right of young children to actively participate in matters that concern them, the European project PARTICIPA: Professional Development Tools Supporting Participation Rights in Early Childhood Education, was developed. Using excerpts from the interviews with kindergarten teachers, pedagogues, assistant pedagogues and coordinators from the 4 countries participating in the project (Belgium, Greece, Poland, Portugal), key parameters concerning the concept, importance and pedagogical context of participation are analyzed based on the Laura Lundy participation model, which was the basic approach for the development of the PARTICIPA intellectual outputs. The research and educational activities of the project are briefly described. The development of a culture of participation of young children in all matters that concern them is discussed, starting from the preschool education and care and spreading the ideas and the pedagogical framework of participation to families and the wider community, in the context of the socio-pedagogical mission of the school.

KEY WORDS: Participation rights, Early childhood education and care, Laura Lundy's model, European project PARTICIPA

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα τελευταία χρόνια το ζήτημα της ενεργού συμμετοχής των παιδιών και των νέων σε ζητήματα που τα αφορούν, όπως η εκπαίδευσή τους, βρίσκεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος. Εξελίξεις όπως η Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Παιδιού, τα σύγχρονα αναλυτικά προγράμματα, οι αρχές της κοινωνικής παιδαγωγικής, διεθνείς εκθέσεις και ερευνητικές εργασίες, έχουν αναδείξει τη σημασία και αναγκαιότητα της προαγωγής της συμμετοχής των παιδιών ήδη από την προσχολική ηλικία (Crowley et al., 2020· EDUFI, 2018· European Commission/EACEA/Eurydice, 2019· Πεντέρη κ. συν., 2022α· Ministry of New Zealand Education, 2017· United Nations General Assembly, 1989). Η συμμετοχή των μικρών παιδιών στα περιβάλλοντα τα οποία ζουν είναι το κλειδί για την ανάπτυξη μιας κουλτούρας ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δημοκρατίας και κράτους δικαίου. Ως εκ τούτου, η ενεργός και αποτελεσματική συμμετοχή των μικρών παιδιών σε διαδικασίες λήψης αποφάσεων στην κοινωνία πρέπει να προστατεύεται και να ενθαρρύνεται από την πολύ μικρή ηλικία (European Commission, 2021· United Nations Committee on the Rights of the Child, 2005). Στο πλαίσιο αυτό και με σκοπό να υποστηριχθεί το εκπαιδευτικό και παιδαγωγικό προσωπικό των παιδικών σταθμών και των νηπιαγωγείων στην αναγνώριση και προαγωγή του δικαιώματος της ενεργού συμμετοχής των μικρών παιδιών σε θέματα που τα αφορούν, αναπτύχθηκε το ευρωπαϊκό έργο PARTICIPA: Εργαλειοθήκη Επαγγελματικής Ανάπτυξης για την Υποστήριξη του Δικαιώματος της Συμμετοχής των Παιδιών σε Πλαίσια Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης (Professional Development Tools Supporting Participation Rights in Early Childhood Education).

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η περιγραφή των βασικών παραμέτρων ανάπτυξης της Εργαλειοθήκης ώστε να αποσαφηνιστούν σημαντικές έννοιες και να αναλυθούν παιδαγωγικές διαδικασίες που αφορούν στην υποστήριξη του δικαιώματος της συμμετοχής των μικρών παιδιών με σκοπό την ανάπτυξη συμμετοχικής κουλτούρας στα πλαίσια αγωγής και φροντίδας στην πρώιμη παιδική ηλικία και στα νηπιαγωγεία, αλλά και στη διάχυση αυτής της κουλτούρας στην ευρύτερη κοινότητα, ιδιαίτερα μέσα από τη συνεργασία με τις οικογένειες. Αφού αποσαφηνιστούν η έννοια της ενεργού συμμετοχής και ζητήματα σχετικά με τη σημασία της, παρουσιάζεται το παιδαγωγικό πλαίσιο που αναπτύχθηκε για την κατανόηση και προαγωγή του δικαιώματος της συμμετοχής των παιδιών με βάση το μοντέλο της Lundy (2007). Αξιοποιούνται αποσπάσματα από τις καταγραφές των παιδαγωγών, βοηθών παιδαγωγών, νηπιαγωγών και προϊσταμένων-διευθυντών/τριών των

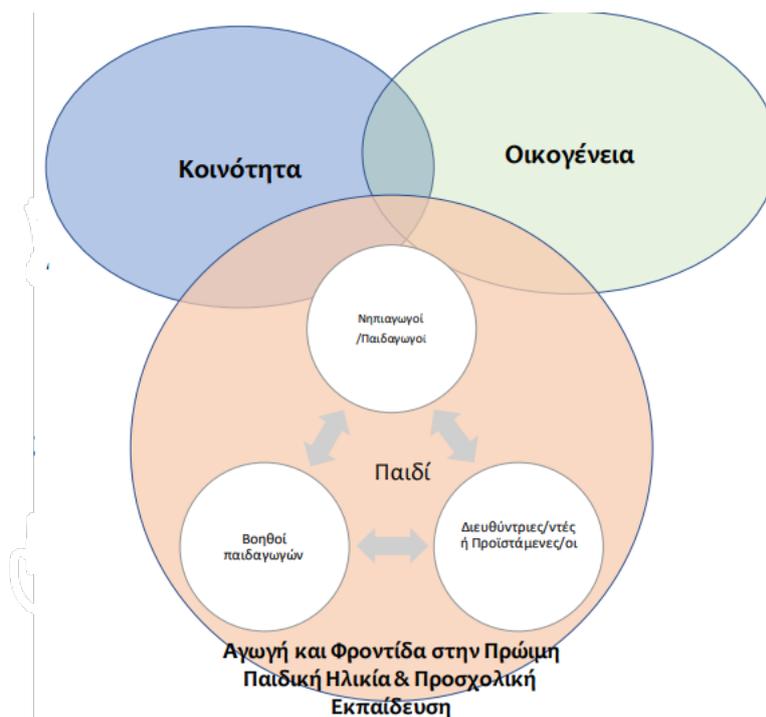
παιδιών σταθμών και των νηπιαγωγείων που έλαβαν μέρος στις ερευνητικές και επιμορφωτικές διαδικασίες από τις τέσσερις χώρες (Βέλγιο, Ελλάδα, Πολωνία και Πορτογαλία) που συμμετείχαν στο ευρωπαϊκό αυτό έργο. Οι διαδικασίες αυτές περιγράφονται συνοπτικά και προτείνονται ιδέες για το πώς μπορεί η κουλτούρα δημοκρατικής εκπαίδευσης να διαχυθεί περαιτέρω στη βάση των συμπερασμάτων του έργου.

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΚΑΙ Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΝΕΡΓΟΥ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ

Η σημασία της ενεργού συμμετοχής των παιδιών

Σε μεγάλο βαθμό η Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Παιδιών (United Nations General Assembly, 1989), η οποία έθεσε το νομικό πλαίσιο για τα δικαιώματα των παιδιών και ιδιαίτερα για την επιρροή των παιδιών στη λήψη αποφάσεων, συνέβαλε σημαντικά προκειμένου να υπάρξουν κρίσιμες αλλαγές στο καθεστώς και τη θέση που καταλαμβάνουν τα παιδιά στην κοινωνία. Οι αλλαγές αυτές σηματοδοτούνται από μια σημαντική μετατόπιση που αναδεικνύει μια νέα οπτική σε σχέση με την παιδικότητα και την παιδική ηλικία (Wyness, 2006). Από το «προστατευτικό παράδειγμα», σύμφωνα με το οποίο τα παιδιά αντιμετωπιζόνταν ως εξαρτώμενα από τους ενήλικες, υποκείμενα στον έλεγχό τους και έχοντας ανάγκη υψηλής προστασίας, περνάμε στο «παράδειγμα της συμμετοχής», το οποίο αντιλαμβάνεται τα παιδιά ως κοινωνικούς φορείς με συμφέροντα, με φωνή και με δικαίωμα να συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων (Πεντέρη κ.συν., 2022β· Thomas, 2007). Με άλλα λόγια, η Σύμβαση υπογραμμίζει τη σημασία της ενεργητικής ακρόασης των παιδιών και της συνεκτίμησης των απόψεων και των φωνών τους. Η Σύμβαση δεν ορίζει ελάχιστη ηλικία ούτε περιορίζει τα πλαίσια στα οποία τα παιδιά μπορούν να εκφράσουν τις απόψεις τους και να εισακουστούν.

Η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού εξέδωσε το άρθρο 7 (2005) ειδικά για τα δικαιώματα του παιδιού στην πρώιμη παιδική ηλικία, τονίζοντας τη σημασία του δικαιώματος των παιδιών να συμμετέχουν από πολύ μικρή ηλικία σε ό,τι τα αφορά. Μάλιστα, αυτή η συμμετοχή θεωρείται απαραίτητη για τη δημιουργία θετικού κοινωνικού κλίματος στα προσχολικά πλαίσια αγωγής και εκπαίδευσης, αποδίδοντας κομβικό ρόλο στους ενήλικες για την υποστήριξη της συμμετοχής των παιδιών, μέσω της υιοθέτησης πρακτικών που έχουν στο επίκεντρο τους το παιδί (Kyriacou et al., 2009· Συμβούλιο της Ευρώπης, 2017· United Nations Committee on the Rights of the Child, 2005, 2009). Μαζί με άλλα σημαντικά περιβάλλοντα, όπως η οικογένεια και η κοινότητα, οι φορείς/δομές αγωγής και φροντίδας στην πρώιμη παιδική ηλικία και προσχολικής εκπαίδευσης αποτελούν προνομιακά πλαίσια για την προαγωγή της ενεργού συμμετοχής και θεμελιώδη μικροσυστήματα για την ανάπτυξη των παιδιών (βλ. Σχήμα 1).

Σχήμα 1. Προνομιακά πλαίσια για την προαγωγή της ενεργού συμμετοχής των μικρών παιδιών

Τα παιδιά έχουν το δικαίωμα να συμμετέχουν σε όλα τα θέματα που τα αφορούν, από την οικογένεια έως την κοινότητα της οποίας είναι μέλη (γειτονιά, χωριό, πόλη), εκφράζοντας ελεύθερα τη γνώμη τους, την οποία θα πρέπει να σέβονται και να τη λαμβάνουν υπόψη οι ενήλικοι και τα περιβάλλοντα που αλληλεπιδρούν μαζί τους. Και αυτό πρέπει τα παιδιά να το μαθαίνουν από τα πρώτα τους βήματα. Το να ακούμε και να συνυπολογίζουμε τη φωνή των παιδιών δείχνει σεβασμό στις ανάγκες, τα ενδιαφέροντα και τις εμπειρίες τους και βοηθά να διακρίνουμε τι έχει νόημα για αυτά σε ένα συγκεκριμένο θέμα ή κατάσταση. Η δημιουργία ευκαιριών για την έκφραση της παιδικής φωνής απαιτεί να αναγνωρίσουμε τα παιδιά ως ενεργά δρώντα άτομα, με αναπτυσσόμενες δεξιότητες και την ικανότητα να κατανοούν, να σκέφτονται και να επιλέγουν με κάποιο βαθμό αυτονομίας (βλ. Σχήμα 2), έχοντας έτσι τη δυνατότητα να επηρεάζουν αποφάσεις που τα αφορούν (Burger, 2019· Lansdown, 2005).

Μπορούμε να καταγράψουμε 5 τουλάχιστον λόγους για τους οποίους είναι σημαντική η προώθηση της ενεργού συμμετοχής στα προσχολικά πλαίσια αγωγής και εκπαίδευσης:

1. Τα παιδιά, από μικρή ηλικία, έχουν σκέψεις, απόψεις και μοναδική αντίληψη για ό,τι τα περιβάλλει, καθώς και μια αυξανόμενη αυτονομία, αυτορρύθμιση και ωριμότητα για να εκφράζονται.
2. Οι χώροι των παιδικών σταθμών και νηπιαγωγείων είναι πολύ σημαντικοί για την ανάπτυξη των παιδιών.
3. Το παιδαγωγικό προσωπικό των παιδικών σταθμών και των νηπιαγωγείων μπορούν και πρέπει να είναι υποστηρικτές των δικαιωμάτων των παιδιών.
4. Η συμμετοχή αποτελεί σημαντική διάσταση της “ποιότητας” των παιδικών σταθμών και των νηπιαγωγείων.
5. Οι διεθνείς οργανισμοί έχουν συστήσει ότι η ενεργός και αποτελεσματική συμμετοχή των παιδιών στην κοινωνία πρέπει να προστατεύεται και να ενθαρρύνεται από μικρή ηλικία, με τους παιδικούς σταθμούς και τα νηπιαγωγεία να αποτελούν βασικούς πυλώνες για αυτήν τη συμμετοχή.

Η δημιουργία ευκαιριών για την έκφραση της παιδικής φωνής απαιτεί να αναγνωρίσουμε τα παιδιά ...

άτομα με δικαιώματα: Τα παιδιά έχουν δικαίωμα στην υγεία, την εκπαίδευση, την οικογενειακή ζωή, το παιχνίδι και την ψυχαγωγία, την προστασία από την κακοποίηση και κάθε επιβλαβή για τα ίδια ενέργεια. Έχουν επίσης το δικαίωμα να προβάλλουν αξιώσεις, όταν δεν πληρούνται τα δικαιώματά τους, και την ευθύνη να σέβονται τα δικαιώματα των άλλων.

με εξελισσόμενες ικανότητες: Καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν και αναπτύσσονται, αποκτούν ενισχυμένες ικανότητες και είναι περισσότερο αποτελεσματικά στο να αναλαμβάνουν την ευθύνη για αποφάσεις που επηρεάζουν τη ζωή τους.

και αυτενέργεια: Τα παιδιά έχουν την ικανότητα να θέτουν στόχους, να αναστοχάζονται και να ενεργούν υπεύθυνα για την πραγματοποίηση αλλαγών, επηρεάζοντας αυτό που συμβαίνει. Η αυτενέργεια των παιδιών σχετίζεται με την κατασκευή ταυτότητας, και με μια θετική αίσθηση του εαυτού, της αυτο-αποτελεσματικότητας, και της αίσθησης του σκοπού.

Ως εκ τούτου, είναι σημαντικό να δίνουμε αξία στις απόψεις των παιδιών!

Σχήμα 2. Προϋποθέσεις για τη δημιουργία ευκαιριών έκφρασης της φωνής των παιδιών

Τόσο η Πρόταση για τις βασικές αρχές ενός πλαισίου ποιότητας για την εκπαίδευση και φροντίδα στην προσχολική ηλικία (European Commission, 2014) όσο και το Ευρωπαϊκό Πλαίσιο Δεικτών Ποιότητας και Ευημερίας που προέκυψε από το Πρόγραμμα CARE (Melhuish, 2015· Moser et al., 2014), υπογραμμίζουν τη σημασία της εκτίμησης της φωνής/των φωνών των μικρών παιδιών, ως βασική αρχή της υψηλής ποιότητας αγωγή και εκπαίδευση στην προσχολική ηλικία. Ωστόσο, παρόλο που η συμμετοχή δεν είναι κάτι καινούργιο για τους παιδαγωγούς πρώιμης παιδικής ηλικίας και νηπιαγωγούς, η εφαρμογή της στα προσχολικά πλαίσια παραμένει μια σημαντική πρόκληση. Η ίδια η έννοια της ενεργού συμμετοχής και η αντίληψη των εμπλεκόμενων φορέων αναφορικά με το περιεχόμενό της, αποτελεί μια βασική πρόκληση και το πρώτο βήμα στην προσπάθεια να διαμορφωθεί κοινό όραμα και το κατάλληλο παιδαγωγικό πλαίσιο σε σχέση με την προαγωγή της (Μυλωνάκου-Κεκέ, 2021· Πεντέρη κ. συν., 2022α,β).

Η έννοια της συμμετοχής

Η ενεργός συμμετοχή είναι μια πολυδιάστατη και πολυσήμαντη εννοιολογική κατασκευή (Correia et al., 2022· Kerry et al., 2017· Skauge et al., 2021). Άλλοτε νοείται ως συμμετοχή, επιρροή, δράση ή δημοκρατία, η οποία μπορεί να ασκηθεί με διαφορετικούς τρόπους. Άλλοτε η κατανόηση της συμμετοχής των παιδιών περιλαμβάνει την εξέταση διαστάσεων όπως (Sinclair, 2004):

- το επίπεδο συμμετοχής (δηλαδή ο βαθμός κατανομής της εξουσίας μεταξύ του ενήλικα και του παιδιού),
- οι αποφάσεις (δηλαδή ο τύπος και η εστίαση της λήψης αποφάσεων),
- η φύση της δραστηριότητας (δηλαδή ο τύπος, η διάρκεια των δραστηριοτήτων) και
- τα χαρακτηριστικά των παιδιών που συμμετέχουν (δηλαδή ποιες ικανότητες, ενδιαφέροντα και χαρακτηριστικά φέρουν οι συμμετέχοντες).

Άλλοτε υιοθετούνται οι έννοιες της *αυτενέργειας*, της *αυτονομίας*, της *εμπλοκής* ή της *ιδιότητας του πολίτη*, για να προσδιορίσουν την συμμετοχή. Οι τέσσερις αυτές έννοιες αναδείχθηκαν στις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν κατά την 1^η φάση του έργου PARTICIPA, στοχεύοντας στο να καταγραφούν οι πρότερες γνώσεις και αντιλήψεις των παιδαγωγών, βοηθών παιδαγωγών, νηπιαγωγών και προϊσταμένων-διευθυντών/τριών των

παιδικών σταθμών και νηπιαγωγείων στις τέσσερις συμμετέχουσες χώρες. Σε σχέση με την κάθε μια από αυτές τις έννοιες, εκτός από τον προσδιορισμό της παραθέτουμε ενδεικτικά αποσπάσματα από τις αναφορές του παιδαγωγικού προσωπικού.

Ως *αυτενέργεια* περιγράφεται η ικανότητα των παιδιών να θέτουν στόχους, να προβληματίζονται και να ενεργούν υπεύθυνα. Η αυτενέργεια συνδέεται με την κατασκευή της ταυτότητας, τη θετική αίσθηση του εαυτού και την αίσθηση του σκοπού. Ενδεικτικά μια νηπιαγωγός από την Ελλάδα ανέφερε:

«Τα παιδιά θέτουν στόχους, εντοπίζουν προβλήματα, αναζητούν λύσεις, επιτυγχάνουν συναίνεση και αξιολογούν τα αποτελέσματα: πώς να χρησιμοποιούν το διαθέσιμο υλικό, πώς να διαχειρίζονται τον αριθμό των παιδιών σε κάθε περιοχή, ποιος είναι υπεύθυνος για την τακτοποίηση των υλικών κατά τη διάρκεια των μεταβάσεων.»

Η *αυτονομία* αναφέρεται στην αυτοδιαχείριση και η ανεξαρτησία των παιδιών στην κοινωνία και σχετίζεται με την αυτορρύθμιση (Kangas et al., 2015). Η επιτέλεση καθηκόντων που σχετίζονται με καθημερινές ρουτίνες, η αυτοδιάθεση και η υπευθυνότητα σε σχέση με τις επιλογές και τις αποφάσεις που αφορούν τον εαυτό τους, αναφέρονται από μια παιδαγωγό στο Βέλγιο ως παραδείγματα συμμετοχής που περιγράφουν την έννοια της αυτονομίας:

«Συχνά μαγειρεύω στην τάξη... Πάντα φτιάχνω σούπα, κυρίως πιάτο και επιδόρπιο. Οι μαθητές κάνουν τα πάντα μόνοι τους! Επίσης, πάντα αποφασίζουν για τον εαυτό τους τι να φάνε, καθώς επίσης πρέπει να κάνουν τα δικά τους ψώνια.»

Η *εμπλοκή* συνιστά μια έννοια πολύ σημαντική σε σχέση με τη συμπεριφορά των παιδιών που σχετίζεται με την ενεργό συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων. Περιγράφει τον βαθμό στον οποίο τα παιδιά συγκεντρώνονται, είναι απορροφημένα και προσηλωμένα σε δραστηριότητες. Η εμπλοκή αναφέρεται ως μια κατάσταση όπου οι νοητικές διεργασίες λειτουργούν στον μέγιστο βαθμό και είναι βασική προϋπόθεση για να φτάσουν τα παιδιά στη βαθύτερη μάθηση, μέρος της οποίας είναι η διαδικασία για την ενεργό συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων αντλώντας θετική ενέργεια και ικανοποίηση (Laevers & Declercq, 2018· Πεντέρη κ. συν., 2022β). Μια παιδαγωγός από το Βέλγιο αναφέρει σχετικά:

«Την προηγούμενη εβδομάδα περπατούσα στο δάσος. Ξαφνικά, εκεί που περπάταγα βρίσκω ένα κούτσουρο, μερικά σχοινιά, και δύο μεταλλικούς κάδους. Αυτά τα υλικά ήταν παρατημένα και έτσι τα μάζεψα για να τα καθαρίσω. Τα έφερα στην τάξη μου και ζήτησα από τα παιδιά ιδέες για το τι να τα κάνουμε. Τα παιδιά ενθουσιάστηκαν, άρχισαν αμέσως να κάνουν κατασκευές και ήταν πολύ απορροφημένα από τη δραστηριότητα.»

Όταν τα παιδιά αντιμετωπίζονται ως πολίτες, που ανήκουν σε μια κοινότητα, μέσα από εμπειρίες που συνεπάγονται την άσκηση δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, καθώς και μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις που έχουν καθιερωθεί, η συμμετοχή αυτή υποστηρίζει την ανάπτυξη της *ιδιότητας του πολίτη*. Ο τρόπος που οργανώνεται η κοινωνική ζωή στον παιδικό σταθμό και το νηπιαγωγείο αποτελούν το πλέον κατάλληλο πλαίσιο για μια τέτοιου είδους συμμετοχή, όπως αναφέρει μια παιδαγωγός από την Ελλάδα:

«Πρόκειται να συζητήσουν και να θέσουν κανόνες σύμφωνα με τις καταστάσεις που πρόκειται να αντιμετωπίσουν. Είμαι εκεί μόνο για να υπενθυμίσω τους κανόνες, όχι για να ορίσω τους κανόνες. Αυτή είναι δική τους δουλειά και να τους ακολουθήσουν.»

Ωστόσο, για να βιώσουν τα παιδιά τη συμμετοχή πρέπει να έχουν πρόσβαση σε συνθήκες και ευκαιρίες για να εκφράσουν τις απόψεις και τις επιλογές τους, με την κατάλληλη υποστήριξη και πληροφόρηση, σε έναν χώρο με δυνατότητες να ακουστούν και να γίνουν σεβαστές οι απόψεις τους (Lundy, 2007).

ΤΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΕΝΕΡΓΟΥ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ

Η Laura Lundy το 2007 πρότεινε ένα μοντέλο ενεργού συμμετοχής, με βάση το άρθρο 12 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Το μοντέλο αυτό εφαρμόστηκε από επαγγελματίες και υπεύθυνους λήψης αποφάσεων και εξετάζει τέσσερις (4) διαστάσεις ενεργού συμμετοχής (βλ. Σχήμα 3). Στη συνέχεια αναλύονται οι τέσσερις αυτές διαστάσεις περιγράφοντας το παιδαγωγικό πλαίσιο που η κάθε διάσταση προσδιορίζει σε σχέση με την προσχολική αγωγή και εκπαίδευση, όπως αναπτύχθηκε στο έργο PARTICIPA.

Σχήμα 3. Οι τέσσερις διαστάσεις της ενεργού συμμετοχής με βάση το μοντέλο της Lundy

Η πρώτη διάσταση, ο *Χώρος* των παιδιών, αφορά σε έναν φυσικό και κοινωνικό χώρο στον παιδικό σταθμό και το νηπιαγωγείο όπου τα παιδιά νιώθουν ασφαλή, σεβαστά και χωρίς αποκλεισμούς. Για να ασκήσουν τα δικαιώματά τους τα μικρά παιδιά, υπάρχουν συγκεκριμένες προϋποθέσεις που αναφέρονται στη σωματική και συναισθηματική φροντίδα και κατάλληλη καθοδήγηση, καθώς και στον χρόνο και τον χώρο για κοινωνικό παιχνίδι, εξερεύνηση και μάθηση (United Nations Committee on the Rights of the Child, 2005). Ένας φυσικός και κοινωνικός χώρος ασφαλής και χωρίς αποκλεισμούς, στον οποίο θα ενθαρρύνονται να εκφράζουν τις απόψεις τους, αποτελεί προϋπόθεση για την ουσιαστική συμμετοχή τους στη λήψη αποφάσεων. Επιπλέον, η ύπαρξη αυτού του χώρου προϋποθέτει ότι οι ενήλικες «(...) λαμβάνουν προληπτικά μέτρα για να ενθαρρύνουν τα παιδιά να εκφράσουν τις απόψεις τους- δηλαδή, να προσκαλούν και να ενθαρρύνουν τη συμβολή τους αντί να ενεργούν απλώς ως αποδέκτες των απόψεων, αν τα παιδιά τυχαίνει να τις παρέχουν» (Lundy, 2007, σ. 934). Αυτό γίνεται, για παράδειγμα, εξασφαλίζοντας ότι όλα τα παιδιά έχουν κατάλληλη πρόσβαση σε υλικά και δραστηριότητας, ότι απολαμβάνουν συναισθηματική υποστήριξη υψηλής ποιότητας, τους παρέχονται ευκαιρίες να εκφράσουν τις απόψεις τους και προωθούνται τα κατάλληλα κίνητρα για να το πράξουν (βλ. Πεντέρη κ. συν., 2022β).

Η δεύτερη διάσταση, η *Φωνή* των παιδιών, αναφέρεται στην ενθάρρυνση των παιδιών να εκφράσουν τις απόψεις τους. Είναι σημαντικό ότι το δικαίωμα έκφρασης των απόψεών τους "δεν εξαρτάται από την ικανότητά τους να εκφράσουν μια ώριμη άποψη- εξαρτάται

μόνο από την ικανότητά τους να διαμορφώσουν μια άποψη, ώριμη ή όχι" (Lundy, 2007, σ. 935). Για να γίνει αυτό είναι σημαντικό να δίνεται στα παιδιά επαρκής χρόνος για την κατανόηση των σχετικών θεμάτων αλλά και να παρέχεται πρόσβαση σε φιλική προς τα παιδιά τεκμηρίωση και πληροφόρηση. Αυτό σημαίνει ότι για να είναι σε θέση τα παιδιά να διαμορφώνουν μια άποψη ή να αναπτύξουν μια ιδέα, χρειάζεται να δίνονται ερεθίσματα και να παρέχεται πρόσβαση σε πληροφορίες, με τρόπο που να ωθεί τα παιδιά στην αποτελεσματική επεξεργασία τους για να είναι σε θέση να λαμβάνουν ενημερωμένες αποφάσεις για μια ουσιαστική και εποικοδομητική συμμετοχή. Το πλέον σημαντικό όμως είναι ότι, σε ένα πλαίσιο παιδικού σταθμού ή νηπιαγωγείου, τα άτομα που διευθύνουν ένα τέτοιο πλαίσιο χρειάζεται να ενθαρρύνουν και να στηρίζουν παιδαγωγούς ή νηπιαγωγούς στο να προάγουν την έκφραση της φωνής των παιδιών. Για το ζήτημα αυτό, ένας νηπιαγωγός από την Πορτογαλία επισημαίνει:

«Επειδή είχαμε την απαραίτητη πληροφόρηση για το τί μπορούσαμε να κάνουμε για να ικανοποιήσουμε το ενδιαφέρον των παιδιών και να προάγουμε τη συμμετοχή τους σε αυτή τη δραστηριότητα, αφιερώσαμε χρόνο για προετοιμασία και διασφάλισαμε ότι είχαμε υπολογίσει και την παραμικρή λεπτομέρεια.»

Η διασφάλιση δεκτικού *Ακροατηρίου*, συνιστά κριτήριο που αφορά στην τρίτη διάσταση και αναφέρεται στη σημασία του να εξασκούνται τα παιδιά να αναγνωρίζουν σε σχέση με κάθε ζήτημα που τα αφορά ποιο είναι το κατάλληλο ακροατήριο των απόψεων και των προτάσεών τους. Η ακρόαση προϋποθέτει ότι οι απόψεις των παιδιών πρέπει να εισακούονται από κάποιον που έχει την ευθύνη λήψης αποφάσεων. Στην πραγματικότητα, «τα παιδιά έχουν το δικαίωμα να ακουστούν (και όχι απλώς να εκφραστούν) οι απόψεις τους από εκείνους που συμμετέχουν στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων» (Lundy, 2007, σ. 936). Αυτό υποδηλώνει την ανάγκη «(...) να διασφαλιστεί ότι τα παιδιά έχουν τουλάχιστον ένα "δικαίωμα ακρόασης", μια ευκαιρία να γνωστοποιήσουν τις απόψεις τους σε ένα αναγνωρίσιμο άτομο ή όργανο με την ευθύνη να ακούσουν» (Lundy, 2007- σ. 937). Ο προσδιορισμός υπεύθυνου/ων προσώπου/ων που ακούει/ούν αποτελεσματικά τις απόψεις των παιδιών και η διασφάλιση ότι υπάρχει διαδικασία επικοινωνίας και απόδοσης της δέουσας βαρύτητας στις απόψεις των παιδιών, είναι σημαντικές παιδαγωγικές στρατηγικές σε κάθε παιδικό σταθμό και νηπιαγωγείο που θέλει να προάγει την ενεργό συμμετοχή των παιδιών. Ενδεικτικά μια βοηθός παιδαγωγού από την Πορτογαλία αναφέρει:

«Έχουμε αυτήν την ατμόσφαιρα στον παιδικό σταθμό: είμαστε όλοι πολύ κοντά και υποστηρίζουμε ο ένας τον άλλο όσον αφορά την αποστολή μας να ακούμε ενεργά και να προσέχουμε τα παιδιά, από τους διευθυντές, παιδαγωγούς/νηπιαγωγούς και βοηθητικό προσωπικό, έως και τα μέλη της οικογένειας και της κοινότητας. Μοιραζόμαστε τις αξίες της ενεργού συμμετοχής, οι οποίες αποτελούν τη βάση για ό, τι κάνουμε, μέσα και έξω από τον παιδικό σταθμό.»

Η *Επιρροή* των ιδεών και των προτάσεων των παιδιών, η οποία αναφέρεται στην τέταρτη διάσταση, σημαίνει ότι οι απόψεις των παιδιών πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, ανάλογα με την περίπτωση. Συγκεκριμένα, το θεωρητικό της μοντέλο της Lundy (2007) προτείνει ότι «(...) σε κάποιο σημείο, η προσοχή πρέπει να επικεντρωθεί στην έκταση της επιρροής» (σ. 937)· περαιτέρω προσθέτει ότι «(...) η πρόκληση είναι να βρεθούν τρόποι για να διασφαλιστεί ότι οι ενήλικες όχι μόνο ακούν τα παιδιά αλλά και ότι λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους τις απόψεις των παιδιών». Ακόμη και αν αυτό δεν είναι πάντα εφικτό, τα παιδιά πρέπει να ενημερώνονται για τον τρόπο με τον οποίο εξετάστηκαν οι απόψεις τους και για το εάν είχαν κάποια επιρροή ή όχι και γιατί. Η εξέταση πολλαπλών επιπέδων *Επιρροής* των παιδιών (δηλ. διαβούλευση, συνεργασία και πρωτοβουλία των παιδιών), ανάλογα με την περίπτωση και η υιοθέτηση ανάλογων πρακτικών σύμφωνα με τις απόψεις των παιδιών σε

κάθε επίπεδο, παρέχοντας στα παιδιά ανατροφοδότηση σχετικά με τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και τα αποτελέσματα αυτών, συνιστούν βασικές παιδαγωγικές στρατηγικές που διασφαλίζουν την επιρροή των παιδιών. Κατά συνέπεια η διαδικασία της αξιολόγησης της πορείας της επιρροής των παιδιών είναι σημαντική, όπως αναφέρει μια νηπιαγωγός από την Ελλάδα:

«Τα παιδιά ασχολήθηκαν περισσότερο με τα θέματα που πρότειναν τα ίδια. Το ήξεραν ότι με βάση τις ιδέες τους, θα μπορούσαμε να οργανώσουμε δραστηριότητες που θα ενδιέφεραν τα παιδιά και να καλέσουμε ανθρώπους να συνεργαστούν μαζί μας (...). Τα παιδιά επιλέγουν από τη δουλειά τους, τα δείγματα εκείνα που δείχνουν την πρόοδό τους. Και αξιολογώντας την πρόοδό τους, θέτουν τους στόχους τους για περαιτέρω βελτίωση...»

Η ανατροφοδότηση είναι ένα σημαντικό χαρακτηριστικό της αποτελεσματικής επικοινωνίας που στο πλαίσιο της προαγωγής της συμμετοχής των παιδιών παρέχει πληροφορίες αναφορικά με το γιατί συμμετέχουν και με ποιον τρόπο λαμβάνονται υπόψη οι ιδέες/απόψεις τους σε οποιεσδήποτε αποφάσεις. Επιπλέον, συμβάλλει στο να δίνουν εξηγήσεις οι ενήλικες στα παιδιά, ώστε να διασφαλιστεί η απρόσκοπτη συμμετοχή τους. Αντίθετα, η έλλειψη ανατροφοδότησης μπορεί να οδηγήσει σε απογοήτευση και απροθυμία συμμετοχής στο μέλλον. Τα σχόλια για την επιρροή των παιδιών θα πρέπει να είναι έγκαιρα, δηλαδή να ανατροφοδοτούν τα παιδιά σε σχέση με την επίδραση των ιδεών τους στη λήψη αποφάσεων σε χρόνο ικανό να συνδέσουν με τη μαθησιακή εμπειρία, συγκεκριμένα και διαφανή ώστε να κατανοήσουν τις παραμέτρους και να αξιοποιήσουν εποικοδομητικά την ανατροφοδότηση (Hamre, 2014).

Παρά την αναγνώριση της σημασίας της ενεργού συμμετοχής των μικρών παιδιών και του κομβικού ρόλου της προσχολικής εκπαίδευσης και αγωγής, εξακολουθούν να υφίστανται αρκετές δυσκολίες που μπορεί να αφορούν, για παράδειγμα, τις ελλειπείς γνώσεις του προσωπικού των παιδιών σταθμών ή και των νηπιαγωγείων, την απουσία κοινού οράματος και σχετικών στρατηγικών, την περιορισμένη βούληση και δέσμευση ως προς την επιρροή των παιδιών αλλά και διαχειριστικού τύπου προβλήματα, όπως ο φόρτος εργασίας ή η γραφειοκρατία. Ενδεικτικά αναφέρει μια νηπιαγωγός από το Βέλγιο.

«Για έναν/μια νηπιαγωγό που είναι αρχάριος/α, είναι πιο δύσκολο να επιτρέψει στα παιδιά να ασκούν επιρροή με τις ιδέες τους. Οι νηπιαγωγοί που ξεκινούν την καριέρα τους έχουν την τάση να εφαρμόζουν ένα εβδομαδιαίο πρόγραμμα που είναι πολύ γεμάτο, με τεράστιο φόρτο εργασίας. Αφού αποκτήσεις όμως κάποια εμπειρία, μαθαίνεις πώς να διαχειρίζεσαι τα πάντα καλύτερα, πώς να βρίσκεις χρόνο, και πώς να διασφαλίζεις τη συμμετοχή των παιδιών, δίνοντάς τους ευκαιρίες να επηρεάσουν τις αποφάσεις.»

Η ανάπτυξη εργαλείων για την ενδυνάμωση του παιδαγωγικού προσωπικού των παιδικών σταθμών και των νηπιαγωγείων και η σχετική επιμόρφωση αναγνωρίζονται ως βασικές παράμετροι προς την κατεύθυνση της υποστήριξης της κουλτούρας συμμετοχής.

ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΡΓΟ PARTICIPA: ΕΡΓΑΛΕΙΟΘΗΚΗ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΕ ΠΛΑΙΣΙΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Στόχοι και περιεχόμενο του προγράμματος

Για να υποστηρίξουν και να υπερασπιστούν τις φωνές των παιδιών στα προσχολικά πλαίσια εκπαίδευσης και αγωγής, στην οικογένεια και στην κοινότητα, οι ίδιοι οι παιδαγωγοί και εκπαιδευτικοί στους παιδικούς σταθμούς και τα νηπιαγωγεία, πρέπει να γνωρίζουν καλά τη σημασία της φωνής και της συμμετοχής των παιδιών. Συνεπώς, στο πλαίσιο της

επαγγελματικής τους ανάπτυξης απαιτείται κατάρτιση και ενδυνάμωση των παιδαγωγών και των νηπιαγωγών προς την κατεύθυνση

(α) της ευαισθητοποίησης τους όσον αφορά τα οφέλη της υποστήριξης της φωνής των παιδιών, προωθώντας θετικές στάσεις απέναντι στη συμμετοχή των παιδιών και

(β) της ενίσχυσης των δεξιοτήτων τους για το σχεδιασμό, την εφαρμογή, την παρακολούθηση και την αξιολόγηση συμμετοχικών πρακτικών.

Κινούμενοι με γνώμονα την επίτευξη αυτών των στόχων ερευνητές και επαγγελματικοί φορείς στο πεδίο της προσχολικής εκπαίδευσης και αγωγής από το την Ελλάδα, το Βέλγιο, την Πολωνία και την Πορτογαλία υλοποίησαν το πρόγραμμα PARTICIPA (βλ. Εικόνα 1), το οποίο είναι ένα παράδειγμα ευρωπαϊκής πρωτοβουλίας για τον σχεδιασμό και την εξέταση της αποτελεσματικότητας των εργαλείων επαγγελματικής ανάπτυξης που υποστηρίζουν τα δικαιώματα συμμετοχής (βλ. <https://child-participation.eu/>).

Εικόνα 1. Το ευρωπαϊκό έργο PARTICIPA: Εργαλειοθήκη Επαγγελματικής Ανάπτυξης για την Υποστήριξη του Δικαιώματος της Συμμετοχής των Παιδιών σε Πλαίσια Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης (Professional Development Tools Supporting Participation Rights in Early Childhood Education)

Το έργο PARTICIPA στοχεύει στην ενδυνάμωση των παιδαγωγών, των βοηθών παιδαγωγών, των νηπιαγωγών και των προϊσταμένων-διευθυντών/τριών κάθε προσχολικής δομής όσον αφορά:

- (1) την απόκτηση γνώσεων σχετικά με το δικαίωμα των παιδιών στη συμμετοχή,
- (2) τη διαμόρφωση θετικής στάσης όσον αφορά τον σχεδιασμό, την εφαρμογή και την παρακολούθηση πρακτικών που προωθούν τη συμμετοχή των παιδιών,
- (3) την ανάπτυξη ικανότητας εντοπισμού, σχεδιασμού, εφαρμογής και παρακολούθησης πρακτικών που ενισχύουν το δικαίωμα των παιδιών να συμμετέχουν και
- (4) την ενίσχυση δεξιοτήτων συνεργασίας για τον εντοπισμό, τη χρήση και τη διατήρηση των ατομικών και οργανωτικών πόρων που απαιτούνται για την ενίσχυση της συμμετοχής των παιδιών.

Προκειμένου να επιτευχθούν οι προαναφερθέντες στόχοι δημιουργήθηκαν τέσσερις (4) πόροι επαγγελματικής ανάπτυξης ανοικτής πρόσβασης, ανεξάρτητοι αλλά συμπληρωματικοί :

1. Μαζικό Ανοικτό Διαδικτυακό Μάθημα (Massive Open Online Course) για το δικαίωμα των παιδιών να συμμετέχουν σε δομές προσχολικής αγωγής και εκπαίδευσης, το οποίο απευθύνεται σε παιδαγωγούς, βοηθούς παιδαγωγών, νηπιαγωγούς και προϊσταμένους/ες-διευθυντές/τριες προσχολικών δομών,

2. Εργαλείο αυτοαξιολόγησης για την υποστήριξη των παιδαγωγών, των βοηθών και των νηπιαγωγών στην παροχή υψηλής ποιότητας προσχολική αγωγή και εκπαίδευση μέσω συμμετοχικών πρακτικών σε επίπεδο τάξης,

3. Εργαλείο αυτοαξιολόγησης για την υποστήριξη των προϊσταμένων-διευθυντών/τριών στην ενίσχυση των συμμετοχικών πρακτικών με βάση τους οργανωτικούς πόρους και υποστήριξη, σε επίπεδο προσχολικής δομής,

4. Μελέτη σκοπιμότητας, συγκεντρώνοντας πληροφορίες από τους τελικούς χρήστες (αποδοχή, ζήτηση, εφαρμογή, πρακτικότητα, προσαρμογή, ενσωμάτωση, επέκταση και αποτελεσματικότητα) για την επαναληπτική ανάπτυξη του μαθήματος.

Ένα MOOC για το δικαίωμα συμμετοχής των παιδιών

Το μαζικό ανοικτό διαδικτυακό μάθημα (MOOC) για το δικαίωμα συμμετοχής των μικρών παιδιών σχεδιάστηκε και αναπτύχθηκε με στόχο να υποστηρίξει το παιδαγωγικό προσωπικό των παιδικών σταθμών και των νηπιαγωγείων στην ανάπτυξη των ικανοτήτων και γνώσεων που απαιτούνται για την παροχή υψηλής ποιότητας προσχολική αγωγή και εκπαίδευση. Το MOOC είναι μια οικονομικά αποδοτική μέθοδος για την υποστήριξη της μάθησης, είτε ενός μικρού είτε ενός μεγάλου αριθμού παιδαγωγών και νηπιαγωγών, και επιτρέπει την παροχή προσιτής, ευέλικτης (δηλ. αυτορρυθμιζόμενης και προσβάσιμης), χωρίς αποκλεισμούς (δηλ. ανοικτή σε όλους και διαθέσιμη σε πολλές γλώσσες) και διαδραστικής υπηρεσίας επαγγελματικής ανάπτυξης και ενδυνάμωσης. Καθώς το παιδαγωγικό προσωπικό των προσχολικών δομών συχνά δυσκολεύεται να βρει χρόνο και την απαραίτητη χρηματοδότηση για να συμμετάσχει σε ευκαιρίες επαγγελματικής ανάπτυξης, ένα MOOC προσαρμοσμένο στις ιδιαιτερότητες της προσχολικής δομής (παιδικός σταθμός ή νηπιαγωγείο), μπορεί να θεωρηθεί ως μια πολλά υποσχόμενη προσέγγιση, εφόσον αναπτύσσεται με βάση τις ανάγκες των συμμετεχόντων και αξιοποιεί τις εμπειρίες τους (Gamage et al., 2015).

Ιδιαίτερη προσοχή και προσπάθεια δόθηκε στη διαμόρφωση των απαιτήσεων του μαθήματος και στον εκπαιδευτικό σχεδιασμό του, ώστε (α) να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα και τις ανάγκες των παιδαγωγών και νηπιαγωγών σε σχέση με τις εμπειρίες και τις πρότερες γνώσεις τους, (β) να ενσωματώνει τις διαφορετικές προσεγγίσεις στις 4 συμμετέχουσες χώρες και να είναι κατάλληλο σε σχέση με τις τάσεις που διαμορφώνονται γενικότερα στο Ευρωπαϊκό χώρο σε σχέση με τη συμμετοχή των παιδιών στην προσχολική εκπαίδευση και αγωγή, (γ) να έχει ένα ισχυρό θεωρητικό υπόβαθρο παρέχοντας το παιδαγωγικό πλαίσιο και τα εργαλεία ώστε να έχει εφαρμογή στην πράξη. Για τον σκοπό αυτό διεξήχθησαν ομάδες εστίασης (focus groups) με συμμετέχουσες παιδαγωγούς, βοηθούς, νηπιαγωγούς και προϊσταμένους/ες-διευθυντές/τριες προσχολικών δομών στις 4 χώρες, ανάλογα με την οργανωτική δομή της κάθε μιας. Η καταγραφή των αντιλήψεων, των γνώσεων και των πρακτικών των συμμετεχόντων αξιοποιήθηκε:

1. για να διαμορφωθεί μια κοινή γνωσιολογική βάση για την υφιστάμενη κατάσταση στις διάφορες χώρες και να συγκριθεί με τη διεθνή εργογραφία,
2. για να καταγραφούν οι ανάγκες και οι προσδοκίες του παιδαγωγικού προσωπικού στις 4 χώρες,
3. για να συνδεθεί το υλικό του μαθήματος με τις εμπειρίες των συμμετεχόντων.

Ξεκινώντας από την ανάπτυξη μιας πρωτότυπης έκδοσης του μαθήματος στην αγγλική γλώσσα, η ερευνητική ομάδα κατέληξε σε μια σειρά από συμφωνίες σχετικά με τη διδακτική μεθοδολογία, την προσέγγιση, τη δομή του μαθήματος, το περιεχόμενό του, τη διάρκειά του κ.λπ. Με βάση αυτές, σχεδιάστηκε ένα αρθρωτό μάθημα που αποτελείται από μία εισαγωγική και τέσσερις ακόμη ενότητες που αντιστοιχούν στο μοντέλο συμμετοχής της Lundy (2007). Θα πρέπει να επισημανθεί ότι το συγκεκριμένο MOOC συνιστά μια πρώτη προσπάθεια προσαρμογής και αξιοποίησης σε επιμορφωτική δράση του μοντέλου της συμμετοχής της Lundy σε σχέση με την προσχολική εκπαίδευση και αγωγή.

Στην εισαγωγική ενότητα, το MOOC παρέχει ορισμένες γενικές πληροφορίες σχετικά με το πεδίο εφαρμογής και τον σκοπό του, το κοινό-στόχο, τις πρακτικές πτυχές, δηλαδή τη διάρκεια (8 εβδομάδες), τον φόρτο εργασίας (περίπου 5 ώρες την εβδομάδα), τις τεχνικές απαιτήσεις, το επίπεδό του (3) σύμφωνα με το European Qualifications Framework (EQF) (βλ. <https://europa.eu/europass/en/description-eight-eqf-levels>) και την πιστοποίηση που θα μπορούσε να αποκτήσει ο συμμετέχων.

Επιπλέον, είναι διαθέσιμο το περίγραμμα του μαθήματος, συνοπτικά και λεπτομερώς. Σημαντική προσθήκη αποτελεί το φόρουμ ανακοινώσεων και το φόρουμ συζητήσεων για τους συμμετέχοντες ώστε να μοιραστούν τις εμπειρίες τους και να ανταλλάξουν ιδέες κατά τη διάρκεια του μαθήματος. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται μια αίσθηση κοινότητας και ενισχύεται η συμμετοχή καθώς οι συμμετέχοντες/ουσες με τακτικά αυτοματοποιημένα μηνύματα που λαμβάνουν με βάση τη ροή των δραστηριοτήτων σε κάθε ενότητα, παρακινούνται να σχολιάσουν το υλικό, να αναρτήσουν στοιχεία από την εφαρμογή στην πράξη και να ανταλλάξουν ιδέες και προτάσεις.

Κάθε ενότητα αποτελείται από μια σύντομη περιγραφή, τους μαθησιακούς στόχους και ορισμένες λέξεις-κλειδιά. Είναι δομημένη σε ενότητες που περιλαμβάνουν το μαθησιακό υλικό (σε μορφή βίντεο και κείμενο), τις δραστηριότητες και τις πηγές της βιβλιοθήκης. Κάθε ενότητα ολοκληρώνεται με ένα κουίζ, το οποίο οι συμμετέχοντες πρέπει να ολοκληρώσουν επιτυχώς, συγκεντρώνοντας βαθμό επιτυχίας 60%, για να προχωρήσουν στην επόμενη ενότητα.

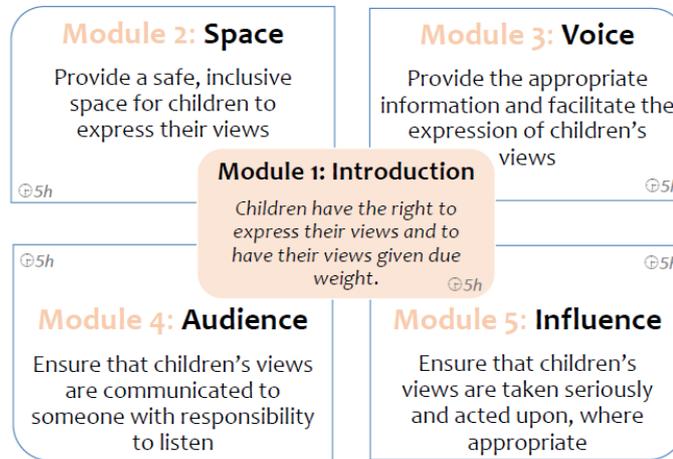
Στο τέλος κάθε ενότητας, οι συμμετέχοντες καλούνται να συμμετάσχουν στη Μεγάλη Πρόκληση, ένα έργο στο οποίο μπορούν να εφαρμόσουν συμμετοχικές πρακτικές, να συνεργαστούν μεταξύ τους, να ανταλλάξουν τις ιδέες τους και να αναπτύξουν μια εις βάθος κατανόηση του περιεχομένου του μαθήματος, συνδέοντας τη θεωρία με την πράξη. Οι συμμετέχοντες μπορούν να επιλέξουν ένα έργο μεταξύ πολλών επιλογών που παρέχονται ή να επιλέξουν ένα δικό τους έργο βελτιώνοντας έτσι τις πρακτικές συμμετοχής τους.

Καθ' όλη τη διάρκεια του μαθήματος, οι συμμετέχοντες/ουσες έχουν πρόσβαση σε ένα γλωσσάρι που περιέχει ορισμούς επιλεγμένους ή προσαρμοσμένους από άλλες πηγές που ταιριάζουν με τις προθέσεις και το πλαίσιο του MOOC, έναν κοινό φάκελο που λειτουργεί ως κέντρο πόρων και το περίγραμμα της *Μεγάλης Πρόκλησης* με δραστηριότητες και εργασίες, ανά ενότητα. Η «Μεγάλη Πρόκληση» είναι μια δραστηριότητα που εξελίσσεται καθώς προχωρούν οι ενότητες και αφορά στην σταδιακή εφαρμογή του παιδαγωγικού πλαισίου της συμμετοχής στην πράξη. Συνιστά μια ευκαιρία σύνδεσης με τα παιδιά, με τα οποία οι παιδαγωγοί και νηπιαγωγοί συναποφασίζουν τι θα ήθελαν να αλλάξουν στην τάξη, στο προσχολικό πλαίσιο, στην κοινότητα και αναπτύξουν δεξιότητες συμμετοχής καθώς υλοποιούν τις ιδέες τους μέσα από τις φάσεις του προγράμματος σε σχέση με τις 4 διαστάσεις του μοντέλου της Lundy (2007).

Για την έναρξη του μαθήματος, οι συμμετέχοντες πρέπει να συμπληρώσουν ένα ερωτηματολόγιο που αφορά πληροφορίες σχετικά με προηγούμενες γνώσεις των συμμετεχόντων όσον αφορά τα δικαιώματα των παιδιών στη συμμετοχή (βλ. Εικόνα 2. Οι συμμετέχοντες/ουσες καλούνται να δηλώσουν το επίπεδο που περιγράφει καλύτερα τους τρέχουσες γνώσεις τους με τη χρήση 20 δηλώσεων σε κλίμακα από το 1 έως το 5. Οι

συμμετέχοντες/ουσες καλούνται να συμπληρώσουν το ίδιο ερωτηματολόγιο και μετά την ολοκλήρωση του μαθήματος, ως προϋπόθεση για την απόκτηση του πιστοποιητικού επιτυχούς συμμετοχής τους.

 Initial assessment

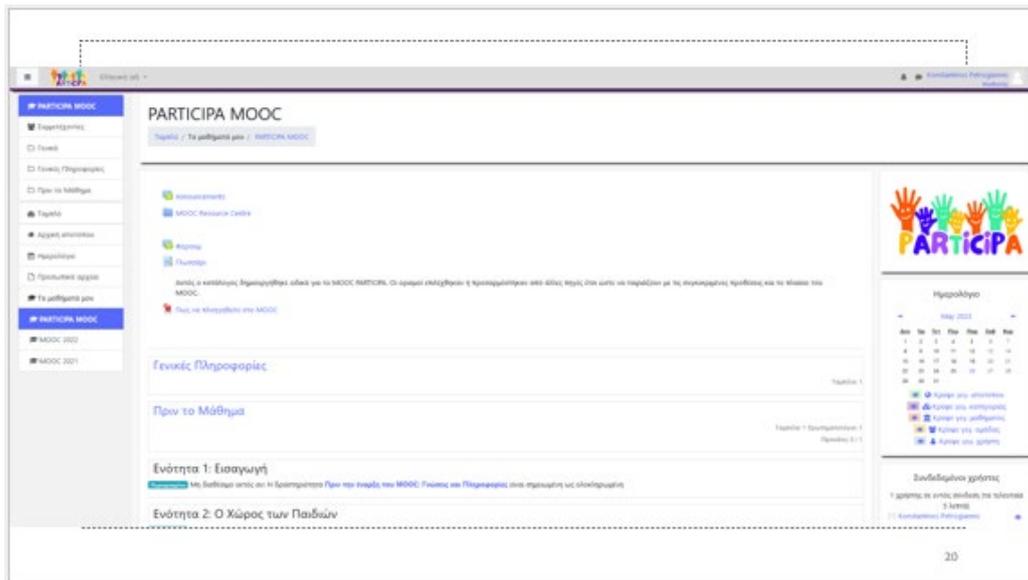

Lundy's model of child participation; Lundy's checklist of child participation

 Final assessment

Εικόνα 2 Αρχική αξιολόγηση αναφορικά με προηγούμενες γνώσεις των συμμετεχόντων όσον αφορά τα δικαιώματα των παιδιών στη συμμετοχή στο MOOC

Ακολουθεί η υλοποίηση του μαθήματος μέσω της ενσωμάτωσης του μαθησιακού υλικού σε μια πλατφόρμα Moodle LMS (<https://moodle.com/>). Το μάθημα είναι δομημένο με τη χρήση "μορφής θεμάτων" (βλ. Εικόνα3, όπου κάθε σελίδα (ενότητα) χωρίζεται σε επιμέρους θέματα (αναγνωστικό υλικό, βίντεο, δραστηριότητα, αξιολόγηση της ενότητας και πηγές βιβλιοθήκης). Σε κάθε ενότητα εμφανιζόταν επίσης ένα πρόσθετο θέμα για λόγους καλύτερης οργάνωσης της Μεγάλης Πρόκλησης.

Εικόνα 3 Οργάνωση του MOOC του PARTICIPA

Μετά την αξιολόγηση της διάταξης του μαθήματος και του περιεχομένου από αρκετούς χρήστες, το εκπαιδευτικό υλικό επικαιροποιήθηκε με βάση τα σχόλια των χρηστών και η τελική έκδοση μεταφράστηκε στα πορτογαλικά, τα ολλανδικά, τα πολωνικά και τα ελληνικά. Στη συνέχεια, υλοποιήθηκαν διαφορετικές εκδόσεις του MOOC, μία για κάθε γλώσσα. Οι συμμετέχοντες/ουσες μπορούν να επιλέξουν τη γλώσσα που επιθυμούν να χρησιμοποιήσουν (τη διεθνή έκδοση [στην αγγλική γλώσσα] και την εθνική που αντιστοιχεί στη χώρα τους), χρησιμοποιώντας ένα μενού που είναι διαθέσιμο στο πάνω μέρος του προγράμματος περιήγησης.

Ένα εργαλείο αυτοαξιολόγησης για την υποστήριξη των επαγγελματιών

Οι ερευνητές του έργου PARTICIPA ανέπτυξαν ένα εργαλείο αυτοαξιολόγησης για τους/τις παιδαγωγούς και νηπιαγωγούς για την υποστήριξη της υψηλής ποιότητας υπηρεσιών προσχολικής αγωγής και εκπαίδευσης μέσω της εφαρμογής του δικαιώματος συμμετοχής των παιδιών. Δύο εκδοχές στοχεύουν στην υποστήριξη των παιδαγωγών, των βοηθών παιδαγωγών και των νηπιαγωγών για την παροχή υψηλής ποιότητας προσχολική αγωγή και εκπαίδευση μέσω συμμετοχικών πρακτικών σε επίπεδο τάξης. Μια τρίτη εκδοχή αποσκοπεί στην υποστήριξη των προϊσταμένων-διευθυντών/τριών προσχολικών δομών για την ενίσχυση των συμμετοχικών πρακτικών με βάση τους οργανωτικούς πόρους σε επίπεδο .

Το εργαλείο αυτοαξιολόγησης διατίθεται δωρεάν μέσω διαδικτύου. Σχεδιάστηκε για να υποστηρίξει τους/τις συμμετέχοντες/ουσες στην ενίσχυση των συμμετοχικών πρακτικών, με βάση τους πόρους του οργανισμού/φορέα τους. Η ανάπτυξή του βασίστηκε στις εμπειρίες παιδαγωγών/νηπιαγωγών, βοηθών παιδαγωγών και προϊσταμένων-διευθυντών/τριών προσχολικών δομών από την Ελλάδα, την Πολωνία, το Βέλγιο και την Πορτογαλία σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνουν τη συμμετοχή των παιδιών στους χώρους τους. Η συμμετοχή των παιδιών προσδιορίστηκε σύμφωνα με το μοντέλο της Lundy (2007).

Όλα τα στοιχεία της αυτοαξιολόγησης αφορούν στρατηγικές σε σχέση με την προώθηση της συμμετοχής των παιδιών, οι στόχοι των οποίων μπορούν να εκπληρωθούν μέσω της χρήσης ποικίλων πρακτικών. Ο βαθμός στον οποίο οι ενδιαφερόμενοι φορείς εφαρμόζουν ήδη αυτές τις στρατηγικές αποτελεί ένδειξη του βαθμού στον οποίο τα παιδιά μπορούν να συμμετέχουν στο περιβάλλον τους. Τα στοιχεία είναι δομημένα γύρω από τις πέντε διαστάσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω: συμμετοχικός χώρος, φωνή των παιδιών, ακροατήριο των παιδιών, επιρροή των ιδεών και των προτάσεων των παιδιών και υποστήριξη της συμμετοχής από τα πλαίσια. Κάθε διάσταση περιέχει έναν αριθμό ερωτήσεων στις οποίες ο/η συμμετέχων/ουσα πρέπει να απαντήσει. Οι επαγγελματίες που συμπληρώνουν την ηλεκτρονική έκδοση λαμβάνουν εξατομικευμένη ανατροφοδότηση (βλ. Εικόνα 4).

FEEDBACK REPORT

This report was generated based on the COORDINATOR VERSION of the self-assessment tool of the PARTICIPA project, designed to support ECEC professionals in delivering high-quality participatory practices. The weblink to the project is: <https://child-participation.eu/>

Congratulations! You have demonstrated that you take young children seriously by filling out this self-assessment tool. Its goal is to enhance your reflection on practices supporting children's right to participate in your ECEC center. Please, find below some feedback based on your responses, and suggestions for improvement.

Εικόνα 4. Εξατομικευμένη ανατροφοδότηση για την ηλεκτρονική συμπλήρωση του εργαλείου αυτοαξιολόγησης για το δικαίωμα της ενεργού συμμετοχής των παιδιών

Μια νηπιαγωγός από την Ελλάδα ανέφερε σε σχέση με το εργαλείο αυτοαξιολόγησης: «Κατά τη διάρκεια του προγράμματός μας δίνεται η δυνατότητα να αυτοαξιολογηθούμε και να παρατηρήσουμε τον εαυτό μας, πώς είμαστε απέναντι στα παιδιά στην ουσία, να δούμε αν ακούμε τις φωνές τους ή όχι που δύσκολα το εφαρμόζουμε στην καθημερινότητα με την ένταση που επικρατεί. Με βοήθησε να σταθώ λίγο πιο έξω από την τάξη, να παρατηρήσω κάποια πράγματα παραπάνω.»

Στο τέλος της έρευνας ο/η κάθε συμμετέχων/ουσα λαμβάνει μια αυτόματα παραγόμενη αναφορά ανατροφοδότησης, με βάση τις απαντήσεις που έδωσε συμπληρώνοντας το εργαλείο αυτοαξιολόγησης. Στην αναφορά αυτή εμφανίζεται ο μέσος όρος των απαντήσεων που έδωσε σε κάθε διάσταση με γραφικό τρόπο και η εξατομικευμένη ανατροφοδότησή του/της. Ο/Η συμμετέχων/ουσα έχει τη δυνατότητα να κατεβάσει την αναφορά σε μορφή PDF. Έχει επίσης τη δυνατότητα να κατεβάσει μια καθαρή εκτυπώσιμη έκδοση του εργαλείου αυτοαξιολόγησης, εάν επιθυμεί να συμπληρώσει το εργαλείο εκτός σύνδεσης.

Μελέτη σκοπιμότητας

Από την κάθε χώρα επιλέχθηκαν τουλάχιστον 10 δομές προσχολικής εκπαίδευσης και αγωγής με βολική δειγματοληψία, στην Ελλάδα η μελέτη έλαβε χώρα στη Βόρεια Ελλάδα σε νηπιαγωγεία και παιδικούς σταθμούς στους Νομούς Καβάλας, Ξάνθης, Κομοτηνής και Έβρου. Το παιδαγωγικό προσωπικό συμμετείχε εθελοντικά και κατόπιν ενδελεχούς ενημέρωσης σε σχέση με τον σκοπό, τους στόχους και τις διαδικασίες της μελέτης. Πριν από την εγγραφή των συμμετεχόντων/ουσών στο μάθημα (MOOC) πραγματοποιήθηκε συστηματική παρατήρηση σε όλες τις τάξεις των παιδαγωγών και των νηπιαγωγών που συμμετείχαν στη μελέτη (πειραματική ομάδα και ομάδα ελέγχου). Το μάθημα άνοιξε σε δύο περιόδους: στην 1^η περίοδο συμμετείχε το προσωπικό/επαγγελματίες των παιδικών σταθμών και των νηπιαγωγείων της πειραματικής ομάδας και στη 2^η περίοδο το προσωπικό/επαγγελματίες της ομάδας ελέγχου. Στους επαγγελματίες της πειραματικής

ομάδας, η οποία συμπλήρωσε το ερωτηματολόγιο αυτοαξιολόγησης αμέσως μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας των παρατηρήσεων, πραγματοποιήθηκε τηλεφωνική συνέντευξη για την κριτική αποτίμηση του ερωτηματολογίου. Στη συνέχεια δόθηκε πρόσβαση στην πειραματική ομάδα στο MOOC και πραγματοποιήθηκε η υλοποίηση του μαθήματος στο χρονικό διάστημα των 2-3 μηνών που ορίστηκε για την ολοκλήρωση του μαθήματος σε όλες τις χώρες. Δύο εβδομάδες μετά την ολοκλήρωση του μαθήματος από την πειραματική ομάδα, επαναλήφθηκαν όλες οι ερευνητικές διαδικασίες (pre-test) που προηγήθηκαν του μαθήματος και στις δύο ομάδες, πειραματική και ελέγχου (post-test). Μόνο στην πειραματική ομάδα διεξήχθησαν ομάδες εστίασης με στόχο την καταγραφή των εμπειριών, των πρακτικών και των προτάσεων των συμμετεχόντων/ουσών για την περαιτέρω βελτίωση της Εργαλειοθήκης. Στη συνέχεια δόθηκε πρόσβαση στο μάθημα για την ομάδα ελέγχου. Σχετικά με την εμπειρία που αποκτήθηκε, ενδεικτικές είναι οι απαντήσεις ορισμένων από τις συμμετέχουσες παιδαγωγούς/νηπιαγωγούς. Πιο συγκεκριμένα, μια βοηθός παιδαγωγού από την Ελλάδα ανέφερε σχετικά:

«Ωραία ιδέα. Το πρόγραμμα σαν πρόγραμμα ήταν πάρα πολύ ωραίο, έδωσε φοβερές ιδέες, μου άρεσαν πάρα πολύ τα βιντεάκια που είχε από τα σχολεία του εξωτερικού.»

Σύμφωνα με μια νηπιαγωγό:

«Εμένα με βοήθησε το γεγονός ότι ήταν ασύγχρονα, ότι μπορούσα να τα παρακολουθήσω στον χρόνο που ήθελα εγώ, δεν πίεστηκα. Βρήκα τις παρουσιάσεις πολύ ελκυστικές, τόσο όσο, δεν ήταν δηλαδή πιεστικό ώστε να το βγάλω σε ώρα ή να με αγχώσει η ύλη, και το βρήκα πραγματικά ενδιαφέρον.»

Κατά την άποψη μιας προϊσταμένης νηπιαγωγείου:

«Μας βοήθησε και θα βοηθήσει όποιον εκπαιδευτικό ασχοληθεί με ένα παρόμοιο θέμα να αλλάξει την κουλτούρα του όσον αφορά την εκπαιδευτική διαδικασία στην τάξη του το οποίο θα έχει σαν κύριο αποτέλεσμα και ο ίδιος ο εκπαιδευτικός να βρει άλλα βήματα στην εκπαιδευτική διαδικασία, στη μεθοδολογία του, στο πώς θα στήσει το μάθημά του. Αλλά και ένα πολύ σημαντικό τα παιδιά θα έχουν περισσότερο ενδιαφέρον στο μάθημα θα ζυπνήσουμε το μαθησιακό ενδιαφέρον των παιδιών και όχι μόνο της προσχολικής εκπαίδευσης. Μακάρι κάτι παρόμοιο να εφαρμοστεί και στις άλλες βαθμίδες.»

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Τα παιδιά έχουν το δικαίωμα να συμμετέχουν σε όλα τα θέματα που τα αφορούν, εκφράζοντας ελεύθερα τη γνώμη τους και αυτή να γίνεται σεβαστή και να λαμβάνεται υπόψη. Η συμμετοχή των μικρών παιδιών είναι το κλειδί για την ανάπτυξη μιας κουλτούρας ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δημοκρατίας και κράτους δικαίου. Ως εκ τούτου, η ενεργός συμμετοχή των νέων στην κοινωνία και η λήψη αποφάσεων πρέπει να προστατεύεται και να ενθαρρύνεται από μικρή ηλικία. Παρόλο που το δικαίωμα των παιδιών να συμμετέχουν είναι το κλειδί για την ποιότητα των παισίων προσχολικής αγωγής και εκπαίδευσης, η εφαρμογή του στις δομές προσχολικής αγωγής και εκπαίδευσης (δηλ. παιδικοί σταθμοί και νηπιαγωγεία) παραμένει μια πρόκληση (Correia et al., 2019). Καθώς τα προσχολικά περιβάλλοντα αγωγής και εκπαίδευσης συνιστούν προνομιακά πλαίσια για την υποστήριξη της ενεργού συμμετοχής και με σκοπό να υποστηριχθεί το εκπαιδευτικό και παιδαγωγικό προσωπικό των παιδικών σταθμών και των νηπιαγωγείων στην αναγνώριση και προαγωγή του δικαιώματος της ενεργού συμμετοχής των μικρών παιδιών σε θέματα που τα αφορούν, αναπτύχθηκε το ευρωπαϊκό έργο PARTICIPA: Εργαλειοθήκη Επαγγελματικής Ανάπτυξης για την Υποστήριξη του Δικαιώματος της Συμμετοχής των Παιδιών σε Πλαίσια Προσχολικής

Αγωγής και Εκπαίδευσης (Professional Development Tools Supporting Participation Rights in Early Childhood Education). Στην εργασία αναλύονται βασικές παράμετροι που αφορούν την έννοια, τη σημασία και το παιδαγωγικό πλαίσιο της ενεργού συμμετοχής στη βάση του μοντέλου της συμμετοχής της Lundy (2007), το οποίο αποτέλεσε τη βασική προσέγγιση για την ανάπτυξη της Εργαλειοθήκης.

Παρέχοντας στους παιδαγωγούς/νηπιαγωγούς εργαλεία μάθησης, αναστοχασμού και αυτοαξιολόγησης για την υποστήριξη της εφαρμογής του δικαιώματος των παιδιών στη συμμετοχή, στοχεύουμε να συμβάλουμε στην ατομική και οργανωτική αλλαγή προς τη συμμετοχή, ενισχύοντας έτσι την ευημερία των παιδιών και των επαγγελματιών. Κατά τη διάρκεια του έργου, αναπτύχθηκαν τρία ανεξάρτητα αλλά συμπληρωματικά εργαλεία επαγγελματικής ανάπτυξης που εστιάζουν στις γνώσεις, τις στάσεις και τις πρακτικές (δηλαδή την επάρκεια) του προσωπικού των παιδικών σταθμών και νηπιαγωγείων σχετικά με το δικαίωμα των παιδιών στη συμμετοχή: (1) ένα Μαζικό Ανοικτό Διαδικτυακό Μάθημα (MOOC) για το δικαίωμα των παιδιών να συμμετέχουν στην προσχολική δομή, που απευθύνεται σε παιδαγωγούς/νηπιαγωγούς, βοηθούς παιδαγωγών και προϊσταμένους/ες – διευθυντές/τριες παιδικών σταθμών και νηπιαγωγείων, (2) ένα εργαλείο αυτοαξιολόγησης που έχει σχεδιαστεί για να υποστηρίζει τους παιδαγωγούς, εκπαιδευτικούς και τους βοηθούς παιδαγωγών στην παροχή υψηλής ποιότητας προσχολική αγωγή και εκπαίδευση μέσω συμμετοχικών πρακτικών σε επίπεδο τάξης, και (3) ένα εργαλείο αυτοαξιολόγησης που έχει σχεδιαστεί για να υποστηρίζει τους προϊσταμένους/ες-διευθυντές/τριες προσχολικών δομών στην ενίσχυση των συμμετοχικών πρακτικών με βάση τους διαθέσιμους οργανωτικούς πόρους.

Εκτός από τον σχεδιασμό και την εφαρμογή των εργαλείων μάθησης, αναστοχασμού και αυτοαξιολόγησης, έχουμε προβεί σε εξέταση της σκοπιμότητάς τους εστιάζοντας στην αποδοχή, τη ζήτηση, την εφαρμογή, την πρακτικότητα, την προσαρμογή, την ενσωμάτωση, την επέκταση και την αποτελεσματικότητά τους (Bowen et al., 2009· Orsmond & Cohn, 2015). Η εξέταση αυτών των διαστάσεων της σκοπιμότητας περιλαμβάνει τη συλλογή στοιχείων από τους τελικούς χρήστες (δηλαδή τους παιδαγωγούς/νηπιαγωγούς, τους βοηθούς παιδαγωγών και τους προϊσταμένους/ες προσχολικών δομών) και τη συλλογή εμπειριστατωμένων πληροφοριών (συμπεριλαμβανομένων των παρατηρήσεων στην τάξη). Πρόκειται για μια σημαντική φάση της επαναληπτικής ανάπτυξης καινοτόμων εργαλείων/παρεμβάσεων, η οποία παρέχει πληροφορίες σχετικά με τυχόν αναθεωρήσεις που απαιτούνται για να επιτευχθεί η χρήση των εργαλείων σε κλίμακα, μεγιστοποιώντας την εφαρμογή και τη βιωσιμότητά τους. Με βάση αυτή την ανάλυση σκοπιμότητας, με την ολοκλήρωση του έργου είμαστε σε θέση τόσο να μοιραστούμε καινοτόμα εργαλεία επαγγελματικής ανάπτυξης όσο και να παρέχουμε πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο χρήσης τους με αποτελεσματικό και βιώσιμο τρόπο.

Όπως προκύπτει από τις καταγραφές των απόψεων των συμμετεχόντων μια σημαντική μετατόπιση, μέσω της εμπειρίας τους από την αξιοποίηση της Εργαλειοθήκης του PARTICIPA, αφορούσε τη διαμόρφωση ενός ασφαλούς και χωρίς αποκλεισμούς περιβάλλον προσχολικής εκπαίδευσης και αγωγής δημιουργώντας ευκαιρίες να εκφραστούν οι φωνές των παιδιών με ποικίλους τρόπους. Όπως μια διευθύντρια νηπιαγωγείου αναφέρει:

«Κάποια παιδιά είναι πιο επικοινωνιακά από κάποια άλλα δηλαδή είναι πιο εύκολο, που χρησιμοποιούνε καλύτερα τον προφορικό λόγο, να μιλήσουνε και να πούνε τις ιδέες τους σε σχέση με κάποια άλλα παιδιά. Και ψάχνω τώρα να βρω και πώς θα μπορούσα και σε αυτά τα παιδιά που δεν έχουν ευχέρεια λόγου να προσπαθήσω κι αυτά να τα ξεκλειδώσω γιατί πιστεύω ότι θέλουν αλλά ή διστάζουν ή δυσκολεύονται, ίσως δεν έχουν πλήρως αφυπνιστεί σε σχέση με τα άλλα.»

Το παιδαγωγικό πλαίσιο που διαμορφώθηκε αξιοποιώντας το μοντέλο συμμετοχής της Lundy (2007) φάνηκε ότι διευκόλυνε την εφαρμογή περισσότερο συμμετοχικών πρακτικών στην πράξη. Μια παιδαγωγός από την Ελλάδα αναφέρει σχετικά:

«Εγώ πήρα πάρα πολλά στοιχεία από το πρόγραμμα τα οποία έχω εντάξει και στις διάφορες θεματικές προσεγγίσεις κατά καιρούς <...> το ότι κάνουμε πολύ συχνά ακροατήριο με τα παιδιά, κάτι που ομολογώ δε το έκανα παλαιότερα, με βοήθησε πάρα πολύ να ακούω πιο πολύ τις προτάσεις των παιδιών.»

Αν και διαπιστώνονται σημαντικές μετατοπίσεις θα πρέπει να αναφερθεί ότι οι παιδαγωγοί και βοηθοί παιδαγωγών αναφέρουν κάποιες φορές ότι δυσκολεύονται να υιοθετήσουν πρακτικές συμμετοχής στην τάξη λόγω του μικρού της ηλικίας των παιδιών και των περιορισμένων γλωσσικών τους ικανοτήτων. Το γεγονός ότι δεν υπάρχει θεσμοθετημένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα στους παιδικούς σταθμούς και το παιδαγωγικό πλαίσιο που εφαρμόζεται ίσως δεν προάγει πάντα μια κουλτούρα συμμετοχής για τα παιδιά ηλικίας κάτω των 4 ετών, ίσως δυσκολεύει στο να γίνουν οι απαραίτητες μετατοπίσεις, ζήτημα που υφίσταται και σε άλλες χώρες (π.χ. Blaisdell, 2019) αλλά και δημιουργεί προβληματισμό σε σχέση με την ποιότητα των σχετικών εμπειριών για τα παιδιά (Megalonidou, 2020· Retrogianis, 2013). Αντίθετα, στο νέο Πρόγραμμα Σπουδών για το νηπιαγωγείο (Πεντέρη κ. συν., 2022α) η ενεργός συμμετοχή των παιδιών είναι μεταξύ των αρχών του προγράμματος στο νηπιαγωγείο, αναλύοντας όλες τις βασικές διαστάσεις αυτής της συμμετοχής όπως αναφέρθηκαν και στο έργο PARTICIPA, ενώ ταυτόχρονα προάγεται η ενταξιακή προοπτική του νηπιαγωγείου και η δημοκρατική εκπαίδευση, που υποστηρίζουν την έννοια της συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων ως δικαίωμα. Στο ίδιο πλαίσιο, η ανάπτυξη ενός μαθήματος που αποσκοπεί στην επαγγελματική ενδυνάμωση του παιδαγωγικού προσωπικού των παιδικών σταθμών και των νηπιαγωγείων βρίσκεται σε συστοιχία με την υποστήριξη της εδραίωσης συνεργατικής κουλτούρας για την προαγωγή της ποιότητας και αποτελεσματικότητας των υπηρεσιών αγωγής και εκπαίδευσης προς τα παιδιά και τις οικογένειες και ανταποκρίνεται στο κοινό όραμα, την οργανωσιακή κουλτούρα και την υποστήριξη των διαδικασιών μετάβασης που αναγνωρίζονται ως κλειδιά επιτυχίας στο νέο Πρόγραμμα Σπουδών του νηπιαγωγείου (Πεντέρη κ. συν., 2022α,β). Το γεγονός ότι η προσέγγιση των ικανοτήτων που υιοθετείται στο PARTICIPA και αναφέρεται στα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα για τα παιδιά, συντονίζεται με την προσέγγιση που ακολουθείται στο νέο Πρόγραμμα Σπουδών του νηπιαγωγείου (Πεντέρη κ. συν., 2022α,β) δημιουργεί περαιτέρω προϋποθέσεις για μια Ευρωπαϊκή διάσταση της δημοκρατικής εκπαίδευσης και της ανάπτυξης της ταυτότητας του πολίτη που πρέπει να ξεκινάει από τις μικρές ηλικίες. Ως εκ τούτου δημιουργείται μια βάση για την κατάλληλη προσαρμογή για τα παιδιά κάτω των 4 ετών που μπορεί να αποτελέσει ένα σημαντικό υπόβαθρο ενός αναπτυξιακά κατάλληλου παιδαγωγικού και εκπαιδευτικού πλαισίου για τους παιδικούς σταθμούς.

Από τα αποτελέσματα της εφαρμογής της Εργαλειοθήκης του PARTICIPA προκύπτει ότι για την υποστήριξη της υψηλής ποιότητας προσχολικής αγωγής και εκπαίδευσης μέσω της εφαρμογής του δικαιώματος των παιδιών να συμμετέχουν, είναι απαραίτητη μια πολυεπίπεδη προσέγγιση επαγγελματικής ανάπτυξης. Σε ερευνητικό επίπεδο, φαίνεται σκόπιμο να γεφυρωθούν τα κενά μεταξύ θεωρίας και εμπειρικών στοιχείων, δηλαδή της πράξης. Επιπλέον, είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι η προσέγγιση της ενεργού συμμετοχής που υιοθετείται στο PARTICIPA και υποστηρίζεται θεωρητικά από το μοντέλο της Lundy (2007), εντάσσεται σε μια κοινωνικοπαιδαγωγική θεώρηση που προάγει την ιδέα της πλήρους αποδοχής των αναδυόμενων ικανοτήτων και των δυνατοτήτων των παιδιών ως ενεργοί πολίτες, λαμβάνοντας υπόψη το επίπεδο της αναπτυξιακής ωριμότητάς τους. Δίνει έμφαση στην ικανοποίηση και ευημερία των παιδιών μέσα από την εμπλοκή τους στις αποφάσεις για

ζητήματα που τα αφορούν, συνδέοντας την εκπαίδευση και αγωγή με τη βιωμένη εμπειρία και την υποκειμενική της αντίληψη και ισορροπώντας ανάμεσα στην ατομική και συλλογική ταυτότητα σε μια ενταξιακή κοινωνική προοπτική (Molin, 2020). Η μελέτη πολλαπλών προοπτικών, στρατηγικών, μεθόδων και πρακτικών των άμεσα εμπλεκόμενων μερών, συμβάλλει στην πληρέστερη κατανόηση της συμμετοχής των παιδιών στην προσχολική αγωγή και εκπαίδευση και δημιουργεί προϋποθέσεις για την εδραίωση κουλτούρας συμμετοχής και συνεργασίας μεταξύ όλων των πλαισίων και των εμπλεκόμενων φορέων που υποστηρίζουν την ανάπτυξη και μάθηση των μικρών παιδιών (Μυλωνάκου-Κεκέ, 2021· Πεντέρη & Πετρογιάννης, 2017).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Blaisdell, C. (2019). Participatory work with young children: the trouble and transformation of age-based hierarchies. *Children's Geographies*, 17(3), 278-290. <https://doi.org/10.1080/14733285.2018.1492703>
- Bowen, D.J., Kreuter, M., Spring, B., Cofta-Woerpel, L., Linnan, L., Weiner, D., Bakken, S., Patrick Kaplan, C., Squiers, L., Fabrizio, C., & Fernandez, M. (2009). How we design feasibility studies. *American Journal of Preventive Medicine*, 36(5), 452-457. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2009.02.002>
- Burger, K. (2019). The subjective importance of children's participation rights: A discrimination perspective. *American Journal of Orthopsychiatry*, 89(1), 65-76. <http://dx.doi.org/10.1037/ort0000343>
- Correia, N., Camilo, C., Aguiar, C., & Amaro, F. (2019). Children's right to participate in early childhood education settings: A systematic review. *Children and Youth Services Review*, 100, 76-88. <http://dx.doi.org/10.1016/j.chilyouth.2019.02.031>
- Correia, N., Aguiar, C. & The PARTICIPA Consortium (2022). Children's right to participate: The Lundy model applied to early childhood education and care. *The International Journal of Children's Rights*, 30, 374-401. <http://dx.doi.org/10.1163/15718182-30020010>
- Crowley, A., Larkins, C. & Pinto, L.M. (2020). Listen – Act – Change. Council of Europe Handbook on children's participation. For professionals working for and with children. Council of Europe <https://rm.coe.int/publication-handbook-on-children-s-participation-eng/1680a14539>
- EDUFI, (2018). *National core curriculum for early childhood education and care*. Finnish National Agency of Education, Helsinki.
- European Commission (2014). *Proposal for key principles of a quality framework for early childhood education and care*. Report of the Working Group on Early Childhood Education and Care under the auspices of the European Commission. (Available at: https://ec.europa.eu/assets/eac/education/experts-groups/2011-2013/ecec/ecec-quality-framework_en.pdf)
- European Commission (2021). "The EU Strategy on the Rights of the Child and the European Child Guarantee", *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*. (Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0142>)
- European Commission/EACEA/Eurydice (2019). *Key data on early childhood education and care in Europe: 2019 Edition*. Eurydice Report. Publications Office of the European Union.
- Gamage, D., Perera, I. & Fernando, S. (2015). *A framework to analyze effectiveness of eLearning in MOOC: Learners' perspective*. 8th International Conference on Ubi-Media Computing (UMEDIA), Colombo, Sri Lanka (pp. 236-241). <https://doi.org/10.1109/UMEDIA.2015.7297461>
- Hamre, B. K. (2014). Teachers' daily interactions with children: An essential ingredient in effective early childhood programs. *Child Development Perspectives*, 8(4), 223-230. <http://dx.doi.org/10.1111/cdep.12090>

- Kangas, J., Ojala, M., & Venninen, T. (2015). Children's self-regulation in the context of participatory pedagogy in early childhood education. *Early Education and Development*, 26(5-6), 847-870. <https://doi.org/10.1080/10409289.2015.1039434>
- Kerry, M., Clive, D., & Wright, R. (2017). Children and parent participation in child protection conferences: A study in one English local authority. *Child Care in Practice*, 23, 49–63. <http://dx.doi.org/10.1080/13575279.2015.1126227>
- Kyriacou, C., Ellingsen I. T., Stephens, P., & Sundaram, V. (2009). Social pedagogy and the teacher: England and Norway compared. *Pedagogy, Culture & Society*, 17(1), 75-87. <https://doi.org/10.1080/14681360902742902>
- Laevers, F., & Declercq, B. (2018). How well-being and involvement fit into the commitment to children's rights. *European Journal of Education, Research, Development and Policy*, 53(3), 325-335. <https://doi.org/10.1111/ejed.12286>
- Lansdown, G. (2005). *Can you hear me? The right of young children to participate in decisions affecting them*. Working papers in early childhood development, No. 36. The Hague: Bernard van Leer Foundation.
- Lundy, L. (2007). 'Voice' is not enough: Conceptualising article 12 of the United Nations convention on the rights of the child. *British Education Research Journal*, 33(6), 927–942. <https://doi.org/10.1080/01411920701657033>
- Megalonidou, C. (2020). The quality of early childhood education and care services in Greece. *International Journal of Child Care and Education Policy*, 14, 1-12. <https://doi.org/10.1186/s40723-020-00074-2>
- Melhuish, E., Ereky-Stevens, K., Petrogiannis, K., Ariescu, A., Penderi, E., Rentzou, K., Tawell, A., Slot, P., Broekhuizen, M., & Leseman, P. (2015). *Curriculum Quality Analysis and Impact Review of European Early Childhood Education and Care (ECEC): A review of research on the effects of Early Childhood Education and Care (ECEC) upon child development*. CARE project report (FP7-SSH-2013-2). http://ecec-care.org/fileadmin/careproject/Publications/reports/new_version_CARE_WP4_D4_1_Review_on_the_effects_of_ECEC.pdf
- Ministry of New Zealand Education (2017). *Te Whāriki. Early childhood curriculum*. <https://www.education.govt.nz/assets/Documents/Early-Childhood/ELS-Te-Whariki-Early-Childhood-Curriculum-ENG-Web.pdf>
- Molin, M. (2020). The emerging concepts of participation and belonging in social pedagogy. *Papers of Social Pedagogy*, 1(13), 9-33. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.4350>
- Moser, T., Leseman, P., Melhuish, E., Broekhuizen, M., & Slot, P. (2014). European Framework of Quality and Wellbeing Indicators. D6.3 Report-CARE: Curriculum Quality Analysis and Impact Review of European ECEC. https://ecec-care.org/fileadmin/careproject/Publications/reports/D6_3_CARE_Framework_of_Quality_and_Wellbeing_Indicators.pdf
- Μυλωνάκου-Κεκέ, Η. (2021). *Κοινωνική Παιδαγωγική. Θεωρία και Πράξη*. Παπαζήσης
- Orsmond, G. I., & Cohn, E. S. (2015). The distinctive features of a feasibility study: Objectives and guiding questions. *OTJR: Occupation, Participation and Health*, 35(3), 169–177. <https://doi.org/10.1177/1539449215578649>
- Πεντέρη, Ε., Χλαπάνα, Ε., Μέλλιου, Κ., Φιλιππίδη, Α., & Μαρινάτου, Θ. (2022α). *Πρόγραμμα Σπουδών Για την Προσχολική Εκπαίδευση – Διευρυμένη Εκδοχή* (2η Έκδοση, 2022 ΙΕΠ). Στο πλαίσιο της Πράξης «Αναβάθμιση των Προγραμμάτων Σπουδών και Δημιουργία Εκπαιδευτικού Υλικού Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης» του ΙΕΠ με MIS 5035542.
- Πεντέρη, Ε., Χλαπάνα, Ε., Μέλλιου, Κ., Φιλιππίδη, Α., & Μαρινάτου, Θ. (2022β). *Οδηγός νηπιαγωγού -Υποστηρικτικό υλικό. Πυξίδα: Θεωρητικό και Μεθοδολογικό Πλαίσιο-Πρακτικές Εφαρμογές και Διδακτικοί Σχεδιασμοί*. Στο πλαίσιο της Πράξης «Αναβάθμιση των Προγραμμάτων Σπουδών και Δημιουργία Εκπαιδευτικού Υλικού Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης» του ΙΕΠ με MIS 5035542.
- Petrogiannis, K. (2013). Early childhood education and care in Greece: In search of an identity. *Nordic Early Childhood Education Research*, 6(29), 1-9. <https://doi.org/10.7577/nbf.454>

- Sinclair, R. (2004), Participation in practice: making it meaningful, effective and sustainable. *Children & Society*, 18, 106-118. <https://doi.org/10.1002/chi.817>
- Skauge, B., Storhaug, A.S., & Marthinsen, E. (2021). The what, why and how of child participation— A review of the conceptualization of “child participation” in child welfare. *Social Sciences*, 10(2), 54. <https://doi.org/10.3390/socsci10020054>
- Thomas, N. (2007). Towards a theory of children's participation. *International Journal of Children's Rights*, 15, 199-218. <https://doi.org/10.1163/092755607x206489>
- United Nations Committee on the Rights of the Child (2005). *General comment No 7 (2005): Implementing child rights in early childhood*. www.refworld.org/docid/460bc5a62.html
- United Nations General Assembly (1989). *The United Nations convention on the rights of the child*. United Nations.
- Wyness, M. (2006). *Childhood and society: An introduction to the sociology of childhood*. Palgrave Macmillan.